

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 347.1

Л. Ю. Малюга

кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник юридичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ЮРИДИЧНА ПРИРОДА ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГРОМАДЯН, ЯКІ ПОСТРАЖДАЛИ ВНАСЛІДОК ЧОРНОБИЛЬСЬКОЇ КАТАСТРОФИ

Статтю присвячено дослідженню правового регулювання пенсійного забезпечення громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи в Україні. Досліджено теоретичні положення сутності поняття «пенсія» та її місце в реалізації права на пенсійне забезпечення громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи. Проведене дослідження дає змогу визначити поняття й місце в системі соціального забезпечення України пенсійного забезпечення громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи. Сформовано пропозиції з удосконалення теоретичних засад щодо зазначеного питання.

Ключові слова: юридична природа, пенсії, пенсійне забезпечення, громадяни, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи.

Постановка проблеми. Актуальним завданням сучасного етапу інтеграційного процесу України до Європейського співтовариства є реформування пенсійної системи, що має важливе значення для забезпечення сталого розвитку України, подолання наслідків фінансово-економічної кризи, підвищення рівня соціального забезпечення пенсіонерів. Значні кроки в процесі реформування пенсійних відносин за останні роки було здійснено шляхом прийняття базових законів. Проте без ґрунтового реформування залишається пенсійне забезпечення громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, яке є невід'ємною складовою пенсійної системи України. Гармонізація національного законодавства про соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, приведення його у відповідність до стандартів Європейського Союзу неможливі без усебічного науково-теоретичного дослідження. Вищевикладене зумовлює актуальність статті й необхідність проведення подальших наукових досліджень із проблем

пенсійного забезпечення постраждалих від радіаційного забруднення громадян.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми права соціального забезпечення загалом і права пенсійного забезпечення зокрема були предметом дослідження багатьох радянських, російських та українських учених, таких як С.С. Алексєєв, Н.Б. Болотіна, В.Я. Буряк, В.С. Венедиктов, К.М. Гусов, В.В. Жернаков, Р.І. Іванова, М.І. Іншин, О.Є. Мачульська, С.М. Прилипко, О.І. Процевський, С.М. Синчук, О.В. Тищенко, Е.Г. Тучкова, Н.М. Хуторян, М.М. Шумило, О.М. Ярошенко та інші. Крім того, потреба у вивченні й удосконаленні наявних здобутків у галузі пенсійного забезпечення обґрунтовується необхідністю відповідного регулювання на правовідносини в суспільстві, які постійно змінюються. Але, враховуючи вагомий здобутки вказаних науковців, варто відзначити, що низка актуальних питань у сфері пенсійного забезпечення громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, залишилися поза межами наукових досліджень.

Мета статті – дослідити правове регулювання пенсійного забезпечення громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи в Україні, теоретичні положення сутності поняття «пенсія» та її місце в реалізації права на пенсійне забезпечення громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи; визначити поняття й місце в системі соціального забезпечення України пенсійного забезпечення громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи; сформулювати пропозиції щодо вдосконалення теоретичних засад із зазначеного питання.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до міжнародних стандартів, обов'язок щодо організації та здійснення соціального захисту населення покладається на державу, яка зобов'язується зробити доступною для своїх громадян законодавчо встановлену сукупність пенсій, пільг, допомог та інших соціальних благ. Серед указаних видів соціального захисту пенсія є основним джерелом засобів до існування для непрацюючих пенсіонерів [2], незалежно від підстав отримання пенсії [3, с. 62–63]. Отже, пенсію потрібно вважати основним джерелом існування й для більшості громадян, постраждалих унаслідок Чорнобильської катастрофи.

До прийняття Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» в законодавчому порядку поняття «пенсія» не було закріплено. Так, в історико-правовому контексті під пенсією розумілася щомісячна виплата аліментного характеру за рахунок коштів держави та колгоспів, що акумулювались у відповідних фондах суспільного споживання й надавались за вислугу років, з інвалідності, у разі старості, втрати годувальника, які обумовлювались певною довготривалістю суспільно корисної діяльності в розмірах, що залежав від минулого заробітку працівника [4, с. 62].

Правове регулювання пенсійного забезпечення – це врегульований правовими нормами механізм реалізації права громадян на пенсію. Тому для всебічного та ґрунтовного дослідження юридичної природи пенсійного забезпечення громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, особливо важливою є правильна дефініція пенсії. Пенсію цієї категорії громадян необхідно розглядати як невід'ємний елемент, структурну частину пенсійного забезпечення загалом, якому притаманні певні особливості. Тому під час визначення поняття пенсії необхідно дослідити загальнотеоретичні

дефініції, які напрацьовані наукою права соціального забезпечення із зазначенням особливостей і специфічних ознак.

У сучасній доктрині права соціального забезпечення термін «пенсія» походить від лат. *pensio* й означає «платіж». В одному із тлумачних словників цей термін найбільш узагальнено розглядається як грошове забезпечення за вислугу років, за інвалідністю, непрацездатністю тощо [5, с. 295].

Свого часу В.М. Ачаркан зазначав, що під пенсією необхідно розуміти грошове забезпечення, одержуване із суспільних фондів споживання громадянами при настанні в них постійної чи тимчасової непрацездатності, або презюмованої (за віковою ознакою, у зв'язку з вислугою років), або встановлюваної шляхом медичного обстеження (для визначення інвалідності); пенсія призначається громадянам за їхню працю в минулому чи іншу суспільно корисну діяльність і призначена слугувати для них постійним і основним джерелом коштів до існування [6, с. 36]. На думку К.В. Батигіна, пенсія – це гарантована щомісячна грошова виплата, яка встановлюється з метою матеріального забезпечення громадян у старості, у разі повної або часткової втрати працездатності й втрати годувальника, а також за вислугу років, яка здійснюється у зв'язку з певним видом суспільно корисної діяльності громадянина в минулому та в розмірах, співвіднесених із минулою зарплатою [7, с. 154].

Із наведених вище визначень провідних дослідників пенсійного забезпечення в Радянському Союзі можна зробити висновок, що поняття «пенсія» перенасичене ознаками, які є характерними для соціалістичної країни радянського зразка, тому вони не можуть бути повною мірою застосовані до сучасного визначення пенсії.

Із розпадом СРСР і соціально-політичними змінами поняття «пенсія» в юридичній літературі отримало нове розуміння та нову характеристику. Тому дискусії щодо питання дефініції пенсії у наукових колах активізувались. У сучасній науці права соціального забезпечення термін «пенсія» в узагальненому вигляді визначається як регулярна грошова виплата (в розрахунку на місяць), що проводиться в установленому законом порядку певним категоріям осіб зі спеціальних фондів та інших джерел, які створюються для цієї мети [8, с. 90]. Зокрема, С.М. Синчук, В.Я. Буряк розглядають пенсію як щомісячну довгострокову виплату, яка призначається та виплачується особі в разі настання

пенсійного віку, інвалідності, втрати годувальника чи вислуги років за рахунок коштів Пенсійного фонду України або бюджетів різних рівнів і є основним джерелом доходу особи [9, с. 55].

Б.І. Сташків під поняттям «пенсія» розуміє щомісячну грошову виплату фізичним особам зі спеціально створених для цього пенсійних фондів на умовах і в порядку, передбачених чинними нормативними актами й договорами [10, с. 272]. На думку З.А. Кондратьєвої, пенсія – це щомісячна грошова виплата, яка призначається непрацездатним громадянам при досягненні ними певного пенсійного віку, при встановленні інвалідності, у разі смерті годувальника, а також у зв'язку з тривалою професійною діяльністю [11, с. 118].

У науковій літературі міститься й дещо інша точка зору стосовно поняття «пенсія». Зокрема, М.Д. Бойко вважає, що пенсія – це грошова виплата (з розрахунку на місяць), яка призначається відповідно до встановлених державою правил громадянам, котрі досягли встановленого законом пенсійного віку, які набули спеціального стажу (вислуги років) установленної тривалості, або яким установлена інвалідність, чи які втратили годувальника, за рахунок коштів, асигнованих на ці цілі державою з державного бюджету, з Пенсійного фонду, з Накопичувального пенсійного фонду та з недержавних пенсійних фондів [12, с. 84]. П.Д. Пилипенко зазначає, що пенсія – це грошове зобов'язання держави чи уповноваженого нею суб'єкта, що виплачується особі для її утримання з підстав і на умовах, передбачених законом, у розмірі, що залежить від страхового стажу особи та її доходу [13, с. 140].

Не менш цікавою є характеристика пенсії С.М. Прилипко й О.М. Ярошенко. Згідно з їхнім розумінням, пенсія – це щомісячна пенсійна виплата, яку отримує застрахована особа при досягненні нею пенсійного віку чи визнання її інвалідом або яку отримують члени її сім'ї у випадках, визначених Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» [14, с. 209]. М.М. Шумило доходить висновку, що пенсія – один із правових інструментів реалізації державою своєї соціальної функції через органи спеціальної компетенції, що відображається у щомісячному матеріальному (грошовому) забезпеченні, у випадках і порядку, визначених чинним законодавством, для реалізації своїх прав і свобод особами, які повністю або частково втратили працездатність [15, с. 120].

Із наведених визначень стає зрозумілим, що основними рисами пенсій є такі: регулярність, систематичність, періодичність, виплати здійснюються в чітко встановлених законом випадках, має індивідуалізований характер, має грошове зовнішнє вираження. Ці ознаки визначають їх правову природу, а також певні життєві обставини, з настанням яких пенсії виплачуються, а іноді вказуються й фінансові джерела, з яких здійснюються такі виплати.

У Законі України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» поняття «пенсія» визначається як щомісячна пенсійна виплата в солідарній системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, яку отримує застрахована особа в разі досягнення нею передбаченого цим Законом пенсійного віку чи визнання її інвалідом або отримують члени її сім'ї у випадках, визначених указаним Законом (ст. 1) [15]. Разом із цим варто зазначити, що вітчизняне соціально-забезпечувальне законодавство передбачає й пенсійні виплати в системі недержавного пенсійного забезпечення. Відповідно до Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення», виплати цього роду мають дещо іншу термінологію і змістове наповнення.

Наприклад, указаний Закон оперує такими поняттями, як «ануїтет» і «довічна пенсія». Ануїтет – це періодичні пенсійні виплати, які здійснюються з установленними інтервалами часу до того моменту, поки не настане певна подія, визначена у відповідному договорі. Довічна пенсія (довічний ануїтет) – пенсійні виплати, які здійснюються страховою організацією на підставі договору страхування довічної пенсії протягом життя фізичної особи періодично після досягнення нею пенсійного віку відповідно до законодавства про страхування. Пенсійна виплата – це грошова виплата учасникові недержавного пенсійного забезпечення або його спадкоємцям, що здійснюється за рахунок накопичених у недержавному пенсійному фонді та облікованих на індивідуальному пенсійному рахунку коштів у випадках, передбачених законом [16].

Громадяни, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, мають право на отримання вказаних пенсійних виплат за умови участі в недержавній системі пенсійного забезпечення, що становить третій рівень системи пенсійного забезпечення та базується на засадах добровільної участі громадян, роботодавців і їхніх об'єднань у формуванні накопичень з метою отримання громадянами пенсійних ви-

плат на умовах і в порядку, передбачених законодавством про недержавне пенсійне забезпечення [15].

На державному рівні пенсійне забезпечення громадян, що постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, здійснюється відповідно до Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи». Особам, які мають статус постраждалих унаслідок Чорнобильської катастрофи, зарахованим до категорій 1, 2, 3, 4, держава гарантує два види пенсії. Так, відповідно до статті 49 указанного Закону, зазначеним особам призначаються державні пенсії та додаткової пенсії за шкоду, заподіяну здоров'ю [17]. Пенсія – це щомісячна виплата, що призначена для матеріального забезпечення громадян, які досягли пенсійного віку, стали інвалідами або довгий час займалися професійною діяльністю, а також непрацездатних громадян, які втратили годувальника [18, с. 209]. Це визначення є більш прийнятним для пенсії як об'єкта правовідносин із соціального захисту постраждалих унаслідок катастрофи на ЧАЕС. Під поняттям «пенсія громадян, які постраждали від наслідків катастрофи на ЧАЕС» потрібно розуміти гарантовані законодавством регулярні грошові виплати, що здійснюються в установленому порядку в разі повної або стійкої втрати ними працездатності.

Державні пенсії громадян, які постраждали від наслідків катастрофи на ЧАЕС, виплачуються останнім як пенсії по інвалідності. У науковій юридичній літературі відсутнє єдине визначення поняття «пенсія по інвалідності». Узагальнення напрацювань учених дає підстави стверджувати, що під таким видом пенсійного забезпечення варто розуміти «щомісячні виплати аліментарного характеру з фондів для непрацездатних у розмірах, що співвідносяться з минулим заробітком, призначаються у зв'язку з інвалідністю особам, які займалися суспільно корисною діяльністю», «призначаються особам у зв'язку з інвалідністю, отриманою в результаті трудового каліцтва, професійного захворювання або інших причин» чи «у зв'язку з тривалою або постійною фактичною втратою працездатності, тобто у зв'язку з настанням інвалідності» [19, с. 176], «за наявності необхідного трудового стажу» «призначаються за рахунок коштів Пенсійного фонду» [20, с. 109], Державного бюджету, Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань.

Окрім того, держава взяла на себе зобов'язання щодо соціального захисту осіб, які втратили годувальника, якщо його смерть пов'язана з Чорнобильською катастрофою. Такі особи мають право на пенсію у зв'язку з втратою годувальника. Поняття «пенсія у зв'язку з втратою годувальника» пов'язується з необхідністю матеріального забезпечення з боку держави непрацездатних членів сім'ї, які перебували на утриманні померлого [21, с. 30–32]. Під пенсією у зв'язку з втратою годувальника маються на увазі щомісячні виплати, призначені непрацездатним членам його сім'ї в разі втрати годувальника, які перебували на його утриманні, у розмірі, співвіднесеному із заробітком (доходом) годувальника. Її особливість полягає в тому, що пенсійне забезпечення членів сім'ї має похідний характер від права на пенсію іншої особи, яка є годувальником, і що ця пенсія призначається не конкретній особі, а сім'ї, тобто на всіх членів сім'ї (призначається одна спільна пенсія). Хоча на вимогу конкретного члена сім'ї із загальної суми пенсії виділяється його частка, яка виплачується йому окремо.

Висновки і пропозиції. Узагальнюючи викладене вище, зазначимо, що реформування та адаптація пенсійного забезпечення як одного з важливих видів соціального захисту для всіх громадян, у тому числі тих, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, є актуальним і вирішальним завданням для успішного проходження етапу євроінтеграції. Розгалуженість законодавчих актів у цій сфері, дублювання правових норм, існування великої кількості норм, що відсилають до інших нормативно-правових актів, ускладнюють правове регулювання відносин із пенсійного забезпечення постраждалих унаслідок катастрофи на ЧАЕС, а також не сприяють обізнаності вказаних осіб щодо їхніх соціальних прав. Отже, пенсія громадян, які постраждали внаслідок катастрофи на ЧАЕС, – це гарантовані законодавством регулярні грошові виплати, що здійснюються в установленому порядку в разі повної або стійкої втрати ними працездатності. Пенсійне забезпечення громадян, які постраждали внаслідок катастрофи на ЧАЕС, і членів їхніх сімей потрібно розглядати як передбачений державою вид матеріального забезпечення у вигляді щомісячних грошових виплат, які здійснюються за рахунок Державного бюджету України в розмірах і порядку, передбаченому законодавством.

Список використаної літератури:

1. Тищенко О.В. Проблеми євроінтеграції в Україні в сфері соціального забезпечення / О.В. Тищенко // Тенденції розвитку науки трудового права та права соціального забезпечення : тези доп. та наук. повідомл. учасн. II Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 21–22 квітня 2016 р.) / за ред. проф. М.І. Іншина, проф. В.І. Щербини, відп. ред. к. ю. н. І.С. Сахарук. – К. : Прінт-Сервіс, 2016. – 301 с.
2. Иванова Р.И. Правоотношения по социальному обеспечению в СССР / Р.И. Иванова. – М. : Юрид. лит, 1986. – С. 142–143; Ачаркан В.А. Государственные пенсии / В.А. Ачаркан ; Научно-исследовательский институт труда Государственного комитета Совета Министров СССР по вопросам труда и заработной платы. – М. : Юрид. лит., 1967. – С. 68; Андреев В.С. Социальное обеспечение в СССР (Правовые вопросы) / В.С. Андреев. – М. : Юрид. лит, 1971. – С. 120; Зайкин А.Д. Правоотношение по пенсионному обеспечению / А.Д. Зайкин ; под ред. проф. Н.Г. Александрова. – М. : Издательство Московского университета, 1974. – С. 123.
3. Советское пенсионное право : [учеб. пособ. для сред. спец. учеб. заведений и курсов повышения квалиф. руковод. работ. сис. соц. обеспеч.] / под ред. М.Л. Захарова. – М. : Юрид. лит., 1974. – С. 62–63.
4. Перехрест Р.Ю. Поняття пенсії у праві соціального забезпечення / Р.Ю. Перехрест // Наукові записки Національного університету «Києво-Могилянська академія». Серія «Юридичні науки». – 2005. – Т. 38. – С. 62.
5. Бомбергер І.Л. До питання про поняття спеціальних пенсій / І.Л. Бомбергер // Актуальні проблеми юридичної науки : збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції молодих учених «Шості осінні юридичні читання» (26–27 жовтня 2007 року, м. Хмельницький) : у 3 ч. – Хмельницький : Видавництво Хмельницького університету управління та права, 2007. – Ч. 2 : Цивільне право. Сімейне право. Міжнародне приватне право. Комерційне право. Цивільний процес. Трудове право. Право соціального забезпечення. – 2007. – С. 295.
6. Ачаркан В.М. Государственные пенсии в СССР : автореф. дисс. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.05 / В.М. Ачаркан. – М., 1969. – С. 36.
7. Советское социальное страхование : [учебное пособие]. – М. : Профиздат, 1980. – С. 154.
8. Прокопенко В. Дві пенсії – право чи перспектива / В. Прокопенко // Право України. – 2001. – № 6. – С. 90.
9. Право соціального забезпечення України : [навчальний посібник] / за ред. С.М. Синчука. – К. : Т-во «Знання», 2003. – С. 55.
10. Сташків Б. Теорія права соціального забезпечення : [навчальний посібник] / Б. Сташків. – К. : Знання, 2005. – С. 272.
11. Право социального обеспечения : [учебник] / под ред. К.Н. Гусова. – 2-е издание, переработанное и дополненное. – М. : ПБОЮЛ Грачев С.М., 2001. – С. 118.
12. Бойко М.Д. Право пенсійного забезпечення в Україні : [навчальний посібник] / М.Д. Бойко. – 2-е видання, виправлене і доповнене. – К. : Атіка, 2006. – С. 84.
13. Право соціального забезпечення. Академічний курс : [підруч. для студ. вищ. навч. закл.] / [П.Д. Пилипенко, В.Я. Буряк, С.М. Синчук, В.Л. Стрепко, О.І. Кульчицька та ін.] ; за ред. П.Д. Пилипенка. – 2-е видання, перероблене і доповнене. – К. : Міністерство освіти і науки України ; Видавничий дім «Ін Юре», 2008. – С. 140.
14. Право соціального забезпечення в Україні : [підручник] / за заг. ред. С.М. Прилипка, О.М. Ярошенко. – Х. : ФІНН, 2009. – С. 209.
15. Шумило М.М. Правове регулювання пенсійного забезпечення державних службовців : [монографія] / М.М. Шумило. – К. : Ніка-Центр, 2010. – 272 с.
16. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : Закон України від 9 липня 2003 р. № 1058-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 49. – Ст. 376.
17. Про недержавне пенсійне забезпечення : Закон України від 9 липня 2004 р. № 1057-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 4748. – Ст. 372.
18. Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи : Закон України від 28 лютого 1991 р. № 796-XII // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 16. – Ст. 200.
19. Захаров М.Л. Право социального обеспечения России : [учебник] / М.Л. Захаров, Э.Г. Тучкова. – 2-е издание, исправленное и переработанное. – М. : БЕК, 2002. – С. 209.
20. Кузьмина Т.М. Советское право социального обеспечения / Т.М. Кузьмина ; под ред. проф. В.Н. Демьяненко. – Саратов : Издательство Саратовского университета, 1982. – С. 176.
21. Мачульская Е.Е. Право социального обеспечения / Е.Е. Мачульская. – М. : Международный центр финансово-экономического развития, 1997. – С. 109.

Малюга Л. Ю. Юридическая природа пенсионного обеспечения граждан, пострадавших вследствие Чернобыльской катастрофы

Статья посвящена исследованию правового регулирования пенсионного обеспечения граждан, пострадавших вследствие Чернобыльской катастрофы в Украине. Исследованы теоретические положения сущности понятия «пенсия» и ее место в реализации права на пенсионное обеспечение граждан, пострадавших вследствие Чернобыльской катастрофы. Проведенное исследование позволяет определить понятие и место в системе социального обеспечения Украины пенсионного обеспечения граждан, пострадавших вследствие Чернобыльской катастрофы. Сформированы предложения по совершенствованию теоретических основ по данному вопросу.

Ключевые слова: юридическая природа, пенсия, пенсионное обеспечение, граждане, пострадавшие вследствие Чернобыльской катастрофы.

Maliuha L. Yu. The legal nature of pension provision of citizens affected by the Chernobyl disaster

The article studies the legal regulation of pensions of citizens affected by the Chernobyl disaster in Ukraine. Theoretical provision essence the concept of “retirement” and its place in the realization of the right to a pension of citizens affected by the Chernobyl disaster. The study to determine the concept and role in the system of social security pensions Ukraine citizens affected by the Chernobyl disaster. Suggestions are formed from the improvement of theoretical principles in relation to the noted question.

Key words: legal nature, pension, pension providing, citizens affected by the Chernobyl disaster.